

Lauaxeta, adiskide

Mungian 2005eko uztailaren 12an egindako hitzaldia

Juan Luis ZABALA

Bi ataletan banatuko dut hitzaldia: lehenik, Lauaxeta-rekin ditudan loturen berri emango dut; ondoren, Lauaxetari, adiskide moduan, idatzi diodan gutuna irakurriko dut.

Lauaxeta eta bion arteko adiskidetasunaren historia laburra

Azpeitiko Institutuan ikasle nintzen garaian izan nuen lehenengoz Lauaxetaren berri, 70eko hamarkadaren amaieran, 1978an edo 1979an, 15 edo 16 bat urte nituen garaian. Egia esan, Institutuan baino denbora gehiago egiten genuen Azpeitiko kaleetan, eta Azpeitiko Erdi Kaleko denda batean disko bati erreparatu nion: Antton Valverderen *Lauaxeta* diskoa zen, noski, orduantxe atera berria. Azala deigarria zen. Gerora jakin dut nork egin zuen azaleko irudi hura, eta gerora izan dut artista horren merituen eta balioaren berri. Bixente Ameztoi zen azalaren egilea, eta jatorrizko lana etxeko paretan batean zintzilik omen du, egunero ikusteko moduan.

Irratian entzun nituen disko hartako kantuak, eta gogoan daukat pentsatu nuela disko hura ez zela euskal musikako disko tipikoa, kantu haiek ez zirela, besterik gabe, melodiaz eta estribiloz osatutako betiko kantuen zaku lodian sartzekoak. Baina ez nuen diskoa erosi, garai hartan atzerriko rock musika baitzen nire zaletasun handiena. Euskal musikarako, irratian entzuten nuenarekin nahikoa nuen. Lauaxeta nor zen? Uste dut ez nekiela, eta ez zitzaidala askorik interesatzen garai hartan.

Bizpahiru urte geroago, eskal filologiako ikasketak egin nituen, eta han jabetu nintzen, neurri batean behintzat, nor zen Lauaxeta, eta baita nor zen Lizardi ere, nor zen Orixe, nor zen Aitzol, zer zen Pizkundearen mugimendua. Ez zidan, ordea, aparteko zirrararik eragin horrek guztiak. Askoz liluratuago utzi ninduten literatura konparatua ikasterakoan aztertutako atzerriko idazleek: Franz Kafka, André Breton, Virginia Woolf, Marcel Proust, James Joyce, William Burroughs...

Lauaxetarekin izan nuen hurrengo topaketa askoz ere geroago etori zen, 1997ko ekainean, baina askoz ere eraginkorragoa izan zen. *Euskaldunon Egunkaria*-ko erredakzioko kazetari nintzela, Lauaxetaren fusilamenduaren 60. urteurrenerako orrialdeak enkargatu zizkidaten, ekainaren 25ean argitaratzeko. Urtebete lehenago, 1996ko apirilean, Lizardi izan nuen antzeko lan baterako gai, haren heriotzaren lehen mendeurrena egokitu zela eta (1996ko apirilaren 18an zehazki).

Kazetari gisa egindako bi lan horiek, Lizardiren jaiotzaren mendeurrenekoak eta Lauaxetaren fusilamenduaren 60. urteurrenekoak, Lizardi eta Lauaxeta inoiz baino gertuago sentitzeko bidean jarri ninduten. Honelako zerbait pentsarazi zidaten bi lan horiek: "Azken batean, gu, *Euskaldunon Egunkaria* egiten ari garenok –eta euskal kulturaren munduan lanean ari garenok, oro har–, ez al gara ari haiek 60 urte lehenago izandako ametsa gauzatzen, 36ko Gerrak eten zuen Pizkundearen ametsa betetzeko bidean jartzen?"

Nire eskaintzari baiezkoa emanez, iritzi emaille ezin egokiagoek hartu zuten parte "*Euskaldunon Egunkaria*"-k 1997ko ekainaren 25ean Lauaxetari eskaini zizkion orrialde haietan: Jon Kortazarrek, Edorta Jimenezek eta Koldo Izagirrek, artikulua banarekin; eta Antton Valverdek nik egindako galderei erantzunez.

Lan hari *Agur*, *Euzkadi* izenburu orokorra jarri nionean, banekien Lauaxeta eta Lizardi garaikide ez, baina, neurri handi batean behintzat, gogaide eta lankide nituela, eta baita adiskide ere. Ez nekien, ordea, urte batzuk geroago Lauaxeta nire nobela bateko pertsonaia garrantzitsu bihurtuko nuela, eta nobela horri *Agur*, *Euzkadi* izenburua jarriko niola.

Kasualitate esanguratsu batean parte hartu zuen, gainera, nire nobela horrek, *Agur*, *Euzkadi*-k: Elgetako oroitarri bat aipatzen da

nobelan, eta oroitarri horixe bera da aipagai garai bertsuan, duela bost urteko udazkenean, kaleratu ziren beste bi liburutan ere: Ramon Saizarbitoriaren *Gorde nazazu lurpean* (zehazki, *Gudari zaharren gerra galdua* nobelan) eta Juan Martin Elexpuren *Hamaika ipuin* liburuko *Gerra-urte* narrazioan.

Ezagutuko duzue oroitarria. Angiozartik eta Asentziotik datorren errepideak Kanpazar eta Elgeta artekoarekin bat egiten duen bidegurutzean dago, eta Intxortara doan mendi-bidea abiatzen da harriaren ondo-ondotik. Honako testu hau du idatzia: "Euzkadi'k emen geldiazo eban etsaiaren jazarraldia. 1936-10-4 / 1937-4-20 ta 23." Esan bezala, kasualitate esanguratsua da garai bertsuan kaleratu ziren euskarazko hiru liburutan agertzea harri bera. Beste modu batean esanda: ez da erabateko kasualitatea. Eta beharbada ez da erabateko kasualitatea harri hori une honetan puskatuta egotea ere. Hala zegoen behintzat ikusi nuen azkeneko aldian.

Esan bezala, Lauaxeta adiskide dudala esan daiteke, 1997ko ekainaz geroztik batez ere. Eta, zuen baimenarekin, ikastaro honetako hitzaldiak eskaintzen didan aukera Lauaxeta adiskideari idatzitako gutuna irakurtzeko baliatuko dut.

Lauaxetari gutuna

Mungia, 2005eko uztailaren 12an

Estepan adiskidea:

Lotsaz idazten dizut gutun hau, berea ez den baratzean sartu eta oso egokiak ote diren ez dakien jorralanak egiten dituenaren antza hartzen ari bainaiz, gero eta antz handiagoa, neure buruari. Ez naiz inondik ere aditua zure poesiaren inguruko kontu eta interpretazioetan, ezta zure biografiaren inguruko gorabeheretan ere. Hizlari ona naizela ere nekez entzungo diozu inori, zurikerian ari ez den inori behintzat, ez baitaukat jendaurrerako eta plazako jardunerako behar den tenplerik eta graziarik. Baina Jon Kortazarrek egindako eskaintzari baiezkoa eman nion, eta hementxe naukazu, zertan eta zuri buruzko hitzaldia egiten, Mungian, zuri eta zure obrari nahiz zure bizitzari buruz nik baino askoz gehiago dakitenen aurrean.

Hemen nagoenez, ordea, daukadantxoari heldu beharko diot, ezer ez esskaintzearekin etsitzea baino hobe izango baita ahal duda-

na egitea. Eta zer da ba daukadantxo? Zerk zuri dezake ni hemen zutaz berba egiten aritzea? Ez nire jakinduriak bederen, hori argi daukat, eta esana dut. Ezer baldin bada zuri buruzko jardunaldi hauen amaierako hizlaria ni izatea zilegi eta, neurri batean badarik ere, ulergarri bihurtzen lagun dezakeenik, hori zurekin dudan adiskidetasuna da, zurekin nire bizitzako bolada jakin batzuetan izan dudan harreman estua.

Zure inguruko kontuak arakatzea egokitu zait behin baino gehiagotan. Kultura arloko nire kazetari lanetan lehenik, eta zuri horrenbesteko zorra dizun *Agur*, *Euzkadi* nobelaren idazketa lanetan gero.

Ondo dakizun bezala, *Agur*, *Euzkadi* nobelan pertsonaia moduan erabili zintudan, gaurko egunetara ekarrita, 1997ra zehazki, bat-bateko eta inolako esplikazio arrazionalik gabeko berpizte mirarizko baten ondotik.

Esan dut *erabili* egin zintudala, eta ez dut pentsatu gabe esan, berriaz eta kontzientzia osoz baizik. *Agur*, *Euzkadi* idaztea pentsatu nuenean, nire asmo nagusia ez zen, inondik ere, zuri buruzko nobela bat egitea, ezta 36ko Gerrari buruzko edo Euskal Herriko gatazka politikoaren inguruko nobela bat egitea. Zalantza pertsonalagoak –eta, horrenbestez, agian unibertsalagoak– nituen buruan.

Baina zuri buruzkoak dira jardunaldi hauek, eta orain ez dagokit nitaz eta nire liburuaz hitz egitea, zuri buruz baizik. Bestela, behin, *Euzkadi* egunkariko artikulu batean, Miguel de Unamuno jaunari esan zeniona esango didazu niri ere, eta arrazoiz: "Aditzaren lenengoa iñok baño obeto ikasija dozu: neu naz. 'Zeu zara, bera da' esaten dogunok, oker gabiltz. 'Neu naz' baño eztago."

Lauaxeta, heroia: fikzioa gainditzen duen errealitatea

Ez zintuzke harritu behar nobelagile batek zu erabiltzea. Edo, gertatu izan den bezala, zinemagile batek, kantari batek, pintore batek, eskultore batek, bideogile batek... Indar sinboliko ikaragarriko pertsonaia historikoa baitzara. Zuregan eta zure biografian batutako elementu askok egindako ekarpenen batuketaz osatzen da indar sinboliko hori, baina horietako bat kokatzen da guztien gainean, piramidearen gallur goren gisa: zure fusilamendua.

Kultura arloko kazetari lanak hala eskaturik, berriro ere zutaz aritzea egokitu zitzaidan duela bizpahiru aste, eta hona hemen zer idatzi nuen:

Begiratzten zaion lekutik begiratzten zaiola, indar sinboliko handiko unea da Lauaxetaren fusilamenduarena. Euskarak, euskal literaturak eta euskal kulturak Espainiako II. Errepublikaren garaian abiarazitako zabalkunde eta indartze bidea eten zuten, beste gauza askorekin batera, faxisten altxamenduak, 36ko gerrak eta Francisco Francok gerraren ostean ezarritako diktadurak. Lauaxetaren erailketaren unek galera hori laburbiltzen du une tragiko bakarrean, *mise-en-abime* ezin trinkoago baten gisan. Zabalkunde eta indartze bide horretan eragin handiko egile eta eragilea izan zen Lauaxeta, eta urratu nahi zituen bide berriak ezagutzeko aukerarik gabe utzi zuten berak aldeztu aurretik eder irizitako goizean faxistek Santa Isabel hilerriko iparraldeko hormaren kontra jaurtitako balek.

Zu bezala, beste asko ere fusilatu zituzten faxistek. Baina fusilatu horien guztien artean, inork ez zuen zuk zeure baitan, zeure obran eta zeure biografian batzen zenuen neurriko zama sinbolikorik. Benetan existitu ordez, nobelagile batek edo gidolari batek asmatutako pertsonaia bazina, Estepan, pertsonaiari zama sinboliko larregi eman nahi izana leporatuko ziotkeen kritikariek delako nobelagile edo gidolari horri, eta zama sinboliko larregiaren ondorioz sinesgarritasunik gabeko pertsonaia sortu izana gaitzetsiko zuketen.

Lehen esan dizudan bezala, fusilamendua da, nire ustez, zure indar sinbolikoa eraikitzen duten elementuek osatzen duten piramidearen gailur gorena. Baina zure fusilamendua beste fusilamendu askoren arteko bat gehiago baino ez zen izango, zu fusilatu zintuzte-nerako Lauaxeta ez bazina. Hots, honako hau guztia:

- euskal poesiaren berritzaile kontzientziatua, irekitzearen aldekoa, Europako joera modernoak geureganatzearen aldekoa. Pizkundeen sinbolo eta esperantza.
- izenburutik beretik ideia hori adierazten duen poema liburu baten egilea: *Bide-barririk*.
- irakurleen oroimenean geratu diren esaldi sublimeen egilea, *Arrats-beran* liburuko *Mendigoxaliarena* poemakoa gainerako guztien gainetik: "Dana emon biar yako / matte dan azkatasunari".
- kazetaritzan ere aitzindari, eta iritzi emalle ausarta.
- abertzale, jeltzale eta katoliko dudarik gabekoa, baina horretan ere joera berrietara irekia, joera berrietan interesatua (baita Mi-

guel de Unamuno jaunaren ideietan ere, Josu Penadesek duela gutxi zuri buruz egin nion elkarrizketan nabarmendu zuenez).

- Horri guztiari gerra piztu zen unetik fusilatu zintuzten arte izan zenuen jokabide harrigarria gehitu behar zaio, gainera:
- gerra piztu orduko, alderdiaren zerbitzuan jarri zinen, eta *Egunan* egin zenuen lan, euskarazko lehen egunkarian, Augustin Zubikarai, Eusebio Erkiaga, Inazio Eizmendi "Basarri" eta beste hainbatekin batera.
- zure atxiloketa beste sinbolo handi batekin lotua dago, Gernikarekin, Frantziako kazetari bati Gernika bonbardatu eta kixkararratua erakusten ari zinela atxilotu baitzintuzten.
- kartzelako idazkietan, damutzetik edo kokiltzetik urrun, sendotasun harrigarria erakutsi zenuen: alde zurretik "eder" iritzi zenion erail behar zintuzten goizari, eta zu heriotzatik salbatzeko truke kontuak aipatzen hasi zirenean hiltzeko inoiz baino prestatuago agertu zinen.

Laburretan labor izanagatik ere, indar handiko elementu sinboliko pila ikaragarria jasotzen du zure bizitzak, eta gainera amaieran iristen da adierazpen gorenera. Errealitateak fikzioa gainditzen duela esan ohi da. Ez da beti gertatzen, baina kasu batzuetan bai, eta zurea horietako bat delakoan nago.

Lauaxeta anti-heroia: amaitu gabeko artelana

Zure argazkien artean bat geratu da ezagunena eta zabalduena. Badakizu, noski, zein den: betaurreko biribilen atzeko begirada serioz erakusten zaituen argazki hori. Ba al dakizu zer komentario egin zidan joan den astean lankide batek argazki horretan agertzen duzun itxurari buruz? Itxura "birjinala" duzula esan zidan. Eta bai, arrazola duela esan nion, horixe dela hitzik egokiena: "birjinala".

Ez dago jakiterik zer nolako eragina izan duen zure argazki horrek, edo argazki horretako zure pose "birjinalak", zutaz eraiki dudana edo, oro har, eraiki dugun-, irudian edo iritzian. Baina uste dut maiz askotan bat egiten duela zure poemak, artikuluak edo antzerki lanak irakurtzean transmititzen diguzunak argazki horretako zure irudierekin.

Barkatuko didazu, baina, gustu txarrekoa dela jakinagatik ere, ezin dut saihestu txiste baldar hau: *Iltxasora!* poeman aipatzen duzun

"pioneer gaste"-a baino gehiago, erabateko "pipiolo birjinala" ikusten dut hala zure argazki horri begira nola zure testu askotan. Ez zenuke haserretu behar hori entzunda, baina badaezpada ere, zure haserrea leuntze aldera edo, esango dizut ez duzula nire aurrean behintzat lotsatzeko motiborik, neuri ere ezizen horixe geratu baitzait lagunarteko, urteak joan eta urteak etorri: Pipi deitzen didate, 14 bat urte nituela ikaskide batek "pipiolo" aurpegia ikusi zidanetik.

Zu, Estepan, gaztea zinen Lizardi, Orixe eta Aitzol gogaide garai-kideen aldean. Adinez ez ezik, arimaz edo espirituz ere haiek baino gazteagoa zinela uste dut, eta izan zinela beti, bizirik zinen artean. Ameslariagoa eta erromantikoagoa ikusten zaitut, idealistagoa, eta baita inozoagoa ere, naifagoa, dena esan behar bada; birjinalagoa, azken batean, nire lankideak liokeen moduan. Mugagabeagoak dira zure ametsak eta ilusioak, baina baita funts gutxiagokoak ere, mami-tu gabekoagoak.

Gazteago izan eta gazteago hil zinen, gazteago hil zintuzten, Estepan, artean 32 urteetara ere iritsi gabe. Artean ere zeure ideien sistema finkatu gabe, artean ere erantzun baino galdera gehiagorekin (honetaz ere mintzatu zitzaidan Josu Penades, lehen aipatu dizudan elkarrizketan, nahiz eta gero, leku faltaz, esan zidana argitaratu gabe geratu).

Baina horrexegatik beragatik aukeratu zintudan *Agur, Euzkadi* nobelako pertsonaia izateko, horrexegatik beragatik aukeratu zintudan bidalaide eta adiskide. Ziur nengoen Aitzol, Orixe eta Lizardirekin baino askoz hobeto pasatuko nuela, banekien zurekin zirrikitu gehiago aurkituko nuela eztabaidarako, zalantzarako, eta baita irrirako ere; arterako azken batean. Zure jakin-minaren ateak askoz ere zabala-goak ziren. Besteak artelan amaituak ziren, ez zuten moldaketarik ametitzen. Zu, aldiz, irekita zeunden. Harrizkoak edo burdinazkoak iruditzen zitzaizkidan besteak, buztin moldagarrikoa zu.

Lizardiren ondoan aipatu ohi zaitugu maizenik, eta egia da gauza askok elkartzen zaituztetela biok: olerkaritzak, kazetaritzak, euskal literaturaren eta euskal kulturaren Pizkundearen inguruko zuen kezkek eta ahaleginak, inguruko giroari kontra egiten zion modernotasunak... Baina imajinatzen al nauzu Lizardirekin eztabaidan? Ez ginateke oso urrutira iritsiko. Zein bere lekuan ongi kokatuak eta arrazoiaren argiz ongi hornituak zituen hark gauza guztiei buruzko iritziak, eta harekin eztabaidan hasi orduko isiltzea egokituko zitzaidan. Zu-

rekin ezberdina izan zen. Zu irekiagoa zeunden, nire jokoan sartzen zinen, eta zure ideien sistema artean ere amaitu gabekoaren zirrikietatik aise barneratzen ziren nire kezkek eta galderak.

Bizitza pertsonalaren zertzelada biografikoei erreparatuz gero ere, utzi diguzu zalantzarik eta zirrikiturik, eman diguzu misteriorik opari. Nahiz eta gaztetan horretarako bidea hartu, eta nahiz eta fede katolikoa zure mundu-ikuskeraren zutabe nagusia izan, ez zinen apez edo fraile egin; ez dakigu zergatik. Eta, horretaz gain, urrun zaude *Etxe-barne bizia* artikulua idatzi zuen Lizardi patxadatsu, arduratsu, orekatu eta zorionsuarengandik ere. Polixene Trabuduak adierazi zuen, ez oso aspaldi (ez dira hamar urte izango oraindik), harrigarria iruditzen zitzaioela zu bezalako gizon prestu eta dotoreak andregairik ez izatea. Ikerketa batzuek diotenez, ordea, izan omen zenuen andregairik... Ez dakigu, ordea, ezer ziurrik. Auskalo! Horretan ere, guztiz osatu eta amaitu gabe geratu zinen, edo guztiz osatu eta amaitu gabe ezagutzen zaitugu bederen.

Beharbada zuen garaian ez zenuten halakorik onartuko, baina gaur egun sortzaile eta artista askok laudatzen dute artelan amaitu gabea. Obraren hartzaileari bide guztiak zabalik uzten dizkiola argudiatzen dute. Uste dut zuri, nobelako pertsonaia eta adiskide gisa, artelan amaitu gabearen abantailak ikusi nizkizula.

Pertsonaia historikoei egiten zaizkien erasoez

Ez zait iruditzen arerio edo aurkari asko duzunik. Baina hori ez da, berez, seinale ona. Motibo bakarra baitago horretarako: ez zara, oraingoz behintzat, beste pertsonaia historiko batzuk bezain garrantzitsua. Ez zara, esate baterako, Sabino Arana zure maisu handi eta miretsia bezain pertsonaia historiko garrantzitsua. Horregatik ez zaituzte hura bezainbat jipoitu. Zure oroitzapenaren oihartzuna benetakoa mina egiten hasten bada, batzuek ez dute zalantzarik egingo, eta berehala gogoraraziko dute, esate baterako, Mussoliniri zenion miresmena, edota abendaren inguruko zure aipamen irmoak aipatuko dituzte bestela, kontu horiek guztiak dagokien testuiguruan kokatzeko lanik hartu gabe. Behin horretan hasiz gero, ez dute bate-re zaila izango zu ere kriminalizazioaren mugetaraino jipoitzea.

Nik lan egiten dudan egunkariko erredakziora, noiznahi iristen dira historiako pertsonaia garrantzitsuak gizaki gorrotagarriak direla frogatzen duten ikerketen inguruko berriak. Karl Marx, Sigmund

Freud, Bertoldt Brecht, Jean-Paul Sartre... Jesukristo bera ere ez da libratu eta!

Ez da hori izan nik bilatu dudana, Estepan. Ez da hori nik zurekin egin nahi izan dudana, eta espero dut zeu ere jabetuko zinela horretaz.

Beti zorretan

Lehen esan dizudan bezala, indar handiko sinboloa zara, Estepan, abertzaletasunaren, euskal poesiaren, euskal kazetaritzaren eta euskal kultura modernoa eta garaikidearen heroi handia, eta horregatik antolatu dira horrenbeste ekitaldi eta ospakizun zure jaiotzaren lehen mendeurrena hurreratu orduko: hitzaldiak, mahai-inguruak, mintegiak, herri antzerkia, euskal idazle askoren parte hartzea izango duen liburua (Juan Kruz Igerabidek eta Anjel Lertxundik koordinatua), euskal musikari askoren parte hartzea izango duen diskoa (Rafa Ruedak koordinatua)...

Ez zara, hala ere, guztizko heroi perfektua. Zorionez, nire iritzia jakin nahi baldin baduzu. Nobelagile naizen aldetik, oso baliagarriak izan zaizkit zuk irekita utzitako arrakalak, zuk ebatzi gabe utzitako zalantzak. Barkatu beharko didazu horietan barruratzen hasi eta heldu behar ez nuen lekuren bateraino heldu baldin banaiz, edo, zehatzago esanda, arrakala horien zokondoetan paisaiak asmatzen hasi eta asmatu behar ez nuenik asmatu baldin badut.

Neurri batetik gora egiten dutenean, kontu serioak dira mendeurrenak. Hor daukagu, horren adibide ezin argiagotzat jotzeko moduan, zure jaiotzaren lehen mendeurrenaren ondo-ondoan, Miguel de Cervantes Saavedraren *Don Quijote* famatuaren argitalpenaren laugarren mendeurrena. Arrisku handia dute, ordea, mendeurrenek, neurri batetik gora egin eta kontu serio bihurtzen direnean batez ere: jendea omenduarengana gerturatu barik, jendea, kontrako erreakzioz, omenduarengandik urruntzera bultzatzea.

Nik uste dut omendua arrakalarik gabeko heroi perfektu gisa aurkezteko joera gairatu behar dela, bestela jendearengandik, guregandik, urruti sentituko baitugu, ezinbestean, omendua, eta antipatiko ere egingo zaigu. Ondo dago, eta beharrezkoa da, omenduaren alderdi goresgarriak oroitu eta nabarmentzea, baina horren osagarri

egokia da omendua gure antzeko bihurtzen duten xehetasunak ere aintzat hartzea.

Zuk, Estepan, sinbolo handia izatearekin batera, gutariko edonongandik gertukoa izaten asmatu zenuen. Ez bakarrik Aitzol eta Orixe baino askoz ere gertukoagoa, hori ez baita marka handia. Baita Lizardi baino gertukoagoa ere. Gure antzekoagoa. Horregatik, eta beste gauza askorengatik, zorretan izango nauzu beti, eta ez soilik *Agur, Euzkadi* nobelaren egilea naizen aldetik. Horregatik, eta beste gauza askorengatik, zorretan izango gaituzu beti.

Asmatzen hasita, ezin izango genukeen zu baino hoberik asmatu.